

Hoe vrij is de vrije markt?

De hardnekkigheid van een utopie

In zijn boek De utopie van de vrije markt laat filosoof en theoloog Hans Achterhuis zien dat de hedendaagse vrijemarkteconomie niet spontaan is ontstaan; integendeel, het betreft een door neoliberalen bewust nagejaagde utopie. De kredietcrisis van 2008 heeft de desastreuze kanten laten zien van deze ideologie van de vrije markt. Maar valt er over de marktsamenleving en haar historische ontwikkeling niet meer te zeggen? Is er trouwens een alternatief? En wat betekent dit alles voor de rol en status van de economie als wetenschap?

1.

De twintigste eeuw was de eeuw van de grote ideologieën, van communisme en fascisme, en als we op het nieuwe boek van Hans Achterhuis mogen afgaan, mag het 'kapitalisme', de utopie van de vrije markt, in hetzelfde rijtje (bij)gezet worden. Achterhuis analyseert in dit belangrijke boek het neoliberalisme als utopisch gedachtengoed. Kern van dat begrip is dat ergens in de toekomst de ideale staat gerealiseerd kan worden als men maar bepaalde principes consequent ten uitvoer brengt - in dit geval: alles overlaten aan de zelforganisatie van de markt. Als het tegenzit - als uitvoering van dit programma leidt tot ongewenste uitkomsten (armoede, ongelijkheid) - dan komt dat alleen doordat men nog niet streng genoeg in de leer is. Een nog rigoreuzere toepassing van de beginselen, desnoods met geweld, zal de heilstaat wel nabij brengen. Een utopisch gedachtengoed leidt niet tot bijsturing na falen of problemen, maar tot pleidooien voor nog extremere maatregelen binnen hetzelfde paradigma.

Zoals de val van de muur een eind maakte aan het communisme als utopie, zo zou men mogen verwachten dat de financiële crisis van 2007-2008 een einde heeft gemaakt aan het geloof in de onfeilbare werking van de markt. Maar dat is niet zo - zeker in de VS niet. Door de bronnen van de utopie van de vrije markt in kaart te brengen, probeert Achterhuis dit verschijnsel te verklaren. Dit voert hem naar literatuur die althans voor mij onbekend was: Ayn Rand, een naar de VS uitgeweken Russische denker en romanschrijfster (geboren als Alissa Rosenbaum), is de verrassende centrale figuur in dit verhaal, waarin ook meer bekende neoliberalen als Friedrich von Hayek, Milton Friedman en Alan Greenspan figureren. Het is Ayn Rand die de centrale ideologische verpakking van het neoliberale gedachtengoed heeft verzorgd, in de vorm van een vuistdikke utopie, *Atlas Shrugged* (1957). Achterhuis analyseert deze stroming en de interactie met de orthodox-economische ideeën van Von Hayek en Friedman, en gaat diep in op het denken over de vrije markt zoals dat zich sinds Adam Smith heeft ontwikkeld. Hij maakt daarmee aannemelijk dat het neoliberale offensief van de afgelopen dertig jaar mede gedreven werd door een soort utopie, die zich niet meteen bij de 'eerste de beste' tegenslag - de financiële crisis - liet corrigeren.

Het verhaal is ingebed in een historische beschouwing over het kapitalisme waar ik wat dieper op wil ingaan. De kern van dit deel van het verhaal is in feite geïnspireerd op concepten als Gemeenschap en Gesellschaft, die stammen uit de Duitse sociologische traditie: eens was er volgens deze traditie een kleinschalige wereld van wederkerigheid, maar door de komst van het kapitalisme heeft die plaatsgemaakt voor een grootschalige wereld waarin het egoïsme van de homo economicus de toon aangeeft. Achterhuis' beschouwingen op dit punt zijn gebaseerd op literatuur uit de jaren zestig (Heilbroner en Polanyi), die zich liet inspireren door dit idee van een overgang van wederkerigheid naar economische 'rationaliteit'. De meeste economisch-historici geloven niet (meer) in een dergelijke verandering in het menselijk gedrag. Ze zien soms onbelemmerd winststreven in middeleeuwse steden en dorpen, en wederkerigheid in eenentwintigste-eeuwse netwerkrelaties en arbeidsverhoudingen. Om Deirdre McCloskey te citeren: '...van meet af aan werden boeren en stedelingen, boerenbedrijf en fabriek, gedreven door dezelfde set menselijke deugden en ondeugden... De menselijke aard is van lang vervlogen tot moderne tijden niet veranderd, en de toekenning van een nieuw soort "rationaliteit" aan een samenleving die in staat is tot wereldoorlogen en de hedendaagse sportbeoefening lijkt op zijn minst vreemd.' Met andere woorden, onze betovergrootouders waren evenzeer een combinatie van homo economicus en homo reciprocans als wij.

'EEN UTOPISCH GEDACHTENGOED LEIDT NIET TOT BIJSTURING NA FALEN OF PROBLEMEN, MAAR TOT PLEIDOOIEN VOOR NOG EXTREMERE MAATREGELLEN BINNEN HETZELFDE PARADIGMA.'

Economen en sociologen kunnen via experimenten zulke hypothesen toetsen. Zij concluderen - om een lang verhaal kort te maken - dat vrijwel niemand zich geheel als homo economicus gedraagt, en dat gevoelens van rechtvaardigheid en wederkerigheid steeds een belangrijke rol spelen. Mensen zijn ook bereid om ten behoeve van het algemeen belang offers te brengen en om 'free rider'-gedrag te bestraffen. Dat is in onze hyperindividualistische 'moderne' samenleving nog steeds zo. En misschien is dergelijk homo reciprocans-gedrag wel eerder toe- dan afgenomen. Toen de sociologen Bowles en Gintis het gedrag van verschillende typen samenlevingen gingen bestuderen door dezelfde experimenten met jagers-verzamelaars, landbouwers en stedelingen in verschillende stadia van ontwikkeling uit te voeren, kwamen ze erachter dat contact met de markt een belangrijke bepalende factor was voor het voorkomen

van wederkerigheid. Maar niet zoals men misschien zou verwachten: samenlevingen die veel contact met de markt hadden kenden juist meer wederkerig gedrag!

Daar zit misschien wel enige logica in: de markt is de plek waar je door onderhandelingen tegengestelde belangen met elkaar verzoent, want de koper wil een lage, de verkoper een hoge prijs. Dat vereist 'geven en nemen' – wederkerigheid is in zekere zin een essentieel onderdeel van dat onderhandelingsproces. Dat zijn heel andere oplossingsmechanismen dan het duel of de oorlog, waarbij het gaat om alles of niets, winner-takes-all. Marktverkeer kan dus een leerschool zijn voor het sluiten van compromissen. Het is misschien geen toeval dat in de Nederlandse geschiedenis het polderen en het handeldrijven zo nauw met elkaar verbonden zijn – we zijn nu eenmaal een volk van 'marchandeurs'. Het resultaat van het onderzoek van Bowles en Gintis dat samenlevingen die meer in contact stonden met de markt meer wederkerig gedrag vertoonden, laat zich op deze manier goed verklaren.

Achterhuis volgt oudere auteurs die de opkomst van de markteconomie zien als een proces dat met veel geweld gepaard gaat. De zestiende-eeuwse Engelse agrarische hervormingen die bekend staan onder de naam 'enclosures' (die door de vader van de utopie, Thomas More, scherp bekritiseerd werden) staan model voor dit proces. Alweer is het de vraag of we 'de markt' van het geweld de schuld kunnen geven. De institutionele economie, die de laatste decennia is ontstaan onder invloed van de economisch-historicus Douglass North, redeneert dat de werking van de markt bepaald wordt door het institutionele kader waarin zij is ingebed, dat weer samenhangt met de sociaal-politieke verhoudingen in een land. In een samenleving gekenmerkt door grote ongelijkheid, zullen de elites 'de markt' kunnen gebruiken om hun positie te versterken (zoals in Engeland in de zestiende eeuw gebeurde). Als de markt is ingebed in meer evenwichtige sociaal-politieke verhoudingen, kan de werking ervan veel meer egalitair zijn (zoals de 'gemengde economie' van na 1945 aantoonde). Dat zou misschien ook een alternatieve (of aanvullende) lezing van de gebeurtenissen na de financiële crisis van 2008 kunnen opleveren: het zijn 'gevestigde belangen', mede ontstaan door de enorme toename van de ongelijkheid in landen als de VS, die hechten aan het voortbestaan van het geloof in de markt. Dat verklaart wellicht deels waarom we niet van de utopie van de vrije markt af lijken te kunnen komen.

Deze kanttekeningen nemen echter niet weg dat Achterhuis opnieuw een tot nadenken stemmend boek heeft geschreven, dat een hoge actualiteitswaarde combineert met diepgravende analyses.

Jan Luiten van Zanden is hoogleraar economische geschiedenis aan de Universiteit Utrecht.

2.

De erfenis van Ayn Rand

door Arjen van Witteloostuijn

Volgens het weekblad Time is Atlas Shrugged (1957) van Ayn Rand voor Amerikaanse lezers na de Bijbel het belangrijkste boek van de vorige eeuw. Atlas Shrugged is een omvangrijke utopie van een zuiver kapitalistische samenleving in romanvorm. Het is het magnum opus van de bedenker van het zogenaamde 'objectivisme' – een idiosyncratische stroming binnen de filosofie. De held in Atlas Shrugged is John Galt. In een afgelegen vallei in de Verenigde Staten geeft de held leiding aan een utopisch-kapitalistische samenleving, terwijl de rest van het land naar de afgrond glijdt in een disfunctionerende economie met een bemoeizuchtige overheid die alle dynamiek doodknuffelt en klemreguleert. In de utopische vallei staan daarentegen egoïsme en hebzucht centraal, met alle gunstige gevolgen van dien voor economie en samenleving. In Atlas Shrugged wordt de onzichtbare hand van Adam Smith geïdealiseerd. Maximale welvaart wordt gegenereerd in een samenleving waarin egoïstische marktpartijen hun eigenbelang najagen zonder lastig te worden gevallen door een bemoeizuchtige en moraliserende overheid.

'HET UTOPISCHE KARAKTER VAN VEEL VAN HET AMERIKAANSE NEOLIBERALE BELEID IS AAN DE AANDACHT VAN EUROPESE BELEIDSMAKERS ONTSNAPT.'

Ayn Rand is een Amerikaans-Russische filosoof-romancier die in de Verenigde Staten een schare fanatieke volgelingen heeft, onder wie de voormalige FED-voorzitter Alan Greenspan. Hans Achterhuis' centrale stelling is dat de invloed van Ayn Rand op de neoliberale revolutie via haar Amerikaanse volgelingen in Europa grotendeels onopgemerkt is gebleven. Daardoor is het utopische karakter van veel van het Amerikaanse neoliberale beleid aan de aandacht van Europese beleidsmakers ontsnapt. Europa heeft veel slechte ervaringen met het najagen van utopieën. Zonder het te beseffen is datzelfde Europa weer in de valkuil gestapt van utopische luchtfietserie door klakkeloos in het Amerikaanse voetspoor van deregulering, marktwerking en privatisering te treden. De beruchte uitspraak van Margaret Thatcher dat 'there is no such thing as society' is een glasheldere echo van de filosofie van Ayn Rand.

Dat het met utopieën slecht afloopt, weet het Europa van de -ismes als geen ander continent. In zijn utopische karakter lijkt het neoliberalisme in veel op het communisme, met een vergelijkbare blindheid en retoriek. Dat het neoliberalisme ook een utopie is, bleef echter tot de kredietcrisis verborgen. Voor utopisten doen feiten niet ter zake. De zekerheid de wijsheid in pacht te hebben maakt blind. Dat geldt ook voor Alan Greenspan en andere Amerikaanse beleidsmakers die in de afgelopen decennia de

neoliberale omwenteling vorm hebben gegeven. Alle verworvenheden van de reguleringen die na de Grote Depressie en de Tweede Wereldoorlog in het leven zijn geroepen, zijn sindsdien weer stap voor stap ontmanteld onder de vlag van de Washington Doctrine. De overheid was het probleem, en de markt de oplossing. De vrijmaking van financiële markten is het vlaggeschip van de neoliberalisering van de wereldeconomie geworden.

Dat Republikeinse presidenten als Ronald Reagan en George W. Bush in deze revolutie geloofden, zal geen verbazing wekken. Maar ook de Democratische president Bill Clinton deed hieraan vrolijk mee, evenals sociaal-democraten in Europa zoals Tony Blair, Wim Kok en Gerhard Schröder. Daarmee hebben ook deze Europese regeringsleiders zich ontpopt als discipelen van John Galt zonder – naar alle waarschijnlijkheid – te weten wie dat is.

Inmiddels is de held van zijn voetstuk gevallen. We zitten midden in de nasleep van de kredietcrisis, met de ene rampspoed na de andere. Toch wordt het utopische karakter van de neoliberale revolutie in brede kring nog altijd niet gezien. Daarom blijft een fundamentele herijking van de architectuur van de wereldeconomie uit. Financiële markten zijn niet aan banden gelegd. De lobby vanuit The City en Wall Street draait weer op volle toeren. Het terugdraaien van marktwerking is een zeldzaamheid; weer reguleren wat ooit is gedereguleerd, lijkt bijna een onmogelijkheid te zijn.

De argumentatie van Hans Achterhuis is overtuigend. Als groot kenner van utopieën weet hij haarfijn de vinger op de zere plekken te leggen. Inzichten van Aristoteles, Thomas More, John Locke, Adam Smith, Jeremy Bentham, Karl Marx, Émile Durkheim en John Maynard Keynes passeren de revue, evenals de rol van Friedrich von Hayek en Milton Friedman. Na lezing van zijn betoog is het moeilijk niet in te zien dat het neoliberalisme een utopie is die is geïnspireerd door het invloedrijke werk van Ayn Rand. Het is verbazingwekkend dat zo velen daar met open ogen in zijn getrapt, ook ter linkerkant van het politieke spectrum. De vraag is echter wat het alternatief is. Waar moet de overheid het heft weer in handen nemen? Waar werkt de markt wel en waar niet? Onder welke voorwaarden kan de vrije markt een zegen zijn? Bij de beantwoording van deze en gerelateerde vragen schiet het boek tekort. Ook op zulke vragen moet een antwoord komen om te voorkomen dat het kind met het badwater wordt weggegooid. Maar dat is ook niet wat de hoofdboodschap is van het boek: het is knap genoeg dat Achterhuis haarscherp de kleur van dat badwater laat zien.

Arjen van Witteloostuijn is hoogleraar economie en management aan de Universiteit van Antwerpen en hoogleraar organisatie en strategie aan Tilburg Universiteit.

3.

Economie is een wetenschap

door Arnold Heertje

Het geschrift *De utopie van de vrije markt*, van de denker des vaderlands, Hans Achterhuis, heeft veeleer het karakter van een omvangrijk politiek-ideologisch manifest dan van een academisch boek. Niettemin verheugt het werk zich in onvoorwaardelijke instemming en ongebreidelde waardering van een pluriform gezelschap van recensenten. De geschiedenis leert dat intellectuele en maatschappelijke waakzaamheid is geboden indien de macht van het getal der kritiekloze volgers de kwaliteit van het inhoudelijk oordeel over meeslepende publicaties verdrijft.

De keuze van de auteur voor zijn werkwijze biedt hem een vrijwel onbegrensde vrijheid van handelen bij zijn uiteenzettingen. Van deze vrijheid wordt ruimhartig gebruik gemaakt. Wetenschappelijke eisen van zorgvuldigheid bij het hanteren van begrippen, zoals utopie, markt, kapitalisme en individualisme, worden terzijde geschoven. Aan de samenhang van veronderstellingen, een consistente aaneenschakeling van argumenten en een verzameling beweringen, heeft de auteur geen boodschap. Het uit het oog verliezen van het verschil tussen analytische uitspraken en normatieve oordelen behoort tot de ultieme vrijheid van de auteur. Het doen van empirische beweringen zonder empirisch materiaal behoort evenzeer tot het repertoire van Achterhuis. De absolute vrijheid brengt met zich over de economische wetenschap absurde uitspraken te doen.

Welk redelijk doel dient het benutten van deze vrijheid? Kort gezegd gaat het de schrijver om de boodschap dat het neoliberalisme een maatschappelijk en economisch verwoestende ideologie en een utopie is. Een ideologie die ons de kredietcrisis heeft gebracht, doch niettemin springlevend blijft door de utopische beloften.

Reeds in het begin van het boek worden de vier zondebokken van het toneelstuk ter sprake gebracht. Het gouden kalf van het volk Israël in de woestijn bij de berg Sinaï, de romanschrijfster Ayn Rand (1905-1982), Alan Greenspan (1926-) en Milton Friedman (1912-2006). Ayn Rand is een Russisch-Amerikaanse Joodse romanschrijfster, die anders dan Achterhuis meent, niet alleen in Amerika maar ook in Europa en Nederland grote bekendheid geniet. Alan Greenspan, evenzeer van Joodse afkomst, is de vorige voorzitter van de FED en de Joodse geleerde Milton Friedman, ten slotte, ontving in 1977 de Nobelprijs voor Economie vanwege zijn baanbrekende geldtheoretische werk, op grond waarvan centrale banken wereldwijd jarenlang met vrucht een strakke monetaire politiek hebben gevoerd.

Achterhuis erkent ruiterlijk dat hij 'bleef haken bij ingewikkelde statistieken en voor een leek onbegrijpelijke wiskundige vergelijkingen' van Friedman. Dat mag, maar Achterhuis maakt zich als denker belachelijk door uit zijn mathematische onkunde af te leiden, dat Friedman een groot wiskundige was. Ernstiger is zijn beschuldiging dat Friedman door het hanteren van elementaire wiskunde de economische wetenschap immuun heeft gemaakt voor 'maatschappelijke bemoeienis'. Een verwijt zonder enige inhoud, waarover serieuze beoefenaren van de wetenschap hun schouders ophalen.

De Joodse achtergrond van zijn hoofdfiguur Rand brengt de schrijver ter sprake door te verwijzen naar een dubbelportret dat in 2009 in het Nieuw Israëlietisch Weekblad verscheen van Hannah Arendt en Rand. Van zijn intentie om aan de hand hiervan de culturele kloof tussen Europa en Amerika duidelijk te maken, komt niets terecht. Later beweert hij dat Alissa Rosenbaum door het aannemen van de schrijfstersnaam Ayn Rand afstand heeft genomen van haar Joodse achtergrond. Rand is als Jodin geboren, is het daardoor gebleven en dus ook als Jodin gestorven. De verderfelijke invloed van Rand op de toestand in de wereld loopt in de ogen van Achterhuis via haar positieve bejegening van de rol van het egoïsme in het economisch en maatschappelijk leven en de invloed die zij met die zienswijze op Greenspan heeft uitgeoefend. Daarmede is de bende van vier zondebokken compleet. Het is niet de eerste keer in de geschiedenis dat een diepgaande, wereldwijde economische crisis wordt verbonden met en herleid tot het Jodendom. Het kalf is gebleven, de poppetjes zijn veranderd en de gevolgen van deze vertekeningen van de geschiedenis zijn minder verstrekkend dan in de dagen van weleer. Rand wordt door Achterhuis afgeschilderd als een vrouw die qua statuut kan worden geplaatst in een lange reeks grote denkers: Spinoza, Marx, Freud, Einstein, Samuelson, Arrow en Stiglitz. Het is een potsierlijke voorstelling van zaken.

De economen Samuelson en Arrow noemt de auteur niet, hoewel beiden op de huidige stand van de economische wetenschap een veel grotere invloed hebben uitgeoefend dan de door hem bewierookte Arjo Klamer, Liesbeth Noordegraaf en Olav Velthuis, die in dit verband het beste als aardige mensen kunnen worden getypeerd. Nobelprijswinnaar Joe Stiglitz komt wel ter sprake, maar niet vanwege zijn geniale bijdragen over de marktwerking en de informatietheorie, maar vanwege een interview dat hij aan de Volkskrant gaf op 6 februari 2010, niet meer dan een snippet in zijn omvangrijke en diepgravende oeuvre.

'WETENSCHAPPELIJKE EISEN VAN ZORGVULDIGHEID BIJ HET HANTEREN VAN BEGRIPPEN, ZOALS UTOPIE, MARKT, KAPITALISME EN INDIVIDUALISME, WORDEN TERZIJDE GESCHOVEN.'

De enige andere vooraanstaande, moderne econoom waaraan aandacht wordt besteed is Gary Becker, die in 1992 de Nobelprijs voor Economie ontving. Van het wetenschappelijk werk van Becker heeft Achterhuis niets begrepen, niet alleen omdat hij de wiskundige inkleding niet verstaat, maar bovenal omdat hem de welvaartstheoretische fundering ontgaat. Zodra de economie als wetenschap ter sprake komt, vertrekt Achterhuis van het vooroordeel dat deze wetenschap en haar beoefenaren een verschaald mensbeeld hebben, gekarakteriseerd door aanhoudend egoïstisch handelen, inhoud gegeven door een financiële afweging van voor- en nadelen en gericht op het behalen van maximale winst. Als Becker vervolgens door het invoeren van welvaartsfuncties economische analyse toepast op onderwerpen als het huwelijk, criminaliteit en altruïsme, staat Achterhuis op het verkeerde been door de confrontatie met het inzicht dat de economie uitgaat van de mensen zoals ze zijn, gedreven door een waaier aan motieven, drijfveren en emoties en derhalve, zoals Pieter Hennipman (1911-1994) het uitdrukte, 'handelen zoals ze handelen'. De economie is een aspectwetenschap, die gaat over het effect van de aanwending van de beperkte middelen op de subjectieve en formele welvaart in de zin van de behoeftebevrediging van mensen van nu, van straks en waar ook ter wereld. Becker heeft zijn Nobelprijs niet gekregen voor zinloze exercities, zoals Achterhuis denkt, doch voor een zinvolle verdieping van het inzicht in de operationele ruimte die het brede, subjectieve en formele welvaartsbegrip biedt. Met het wangedrocht van de homo economicus, waarmee de auteur om de tien bladzijden koketteert, heeft Hennipman al in 1940 afgerekend, in zijn indrukwekkende dissertatie *Economisch Motief en Economisch Principe*. Alle misverstanden waaraan Achterhuis ten prooi valt over de grondslagen en de methodologie van de economische wetenschap, zijn in dit magistrale werk opgehelderd.

Klakkeloos neemt de auteur de onzinnige uitspraak van Velthuis en Noordegraaf over, dat de economische wetenschap noch beschrijft, noch verklaart, doch de werkelijkheid naar haar hand zet. Hij denkt dat het samengaan van vrijheid en coördinatie van gedrag een paradox is, terwijl het om een eenvoudig speltheoretisch inzicht gaat, waarvan elke dag ontelbare praktische illustraties worden aangetroffen. Hij denkt dat Marx de wetmatigheden van het kapitaal beschreef om tot de afschaffing van het kapitalisme te komen. Hij denkt dat de utopie van het neoliberalisme moet worden beoordeeld aan de hand van de groei van de materiële productie in de wereld. Hij erkent dat hij het monetarisme niet kan beoordelen, om vervolgens Friedman en zijn Nobelprijs af te doen met de mededeling dat de monetaire analyse niet berust op 'harde wetenschappelijke gegevens'. Hij erkent geen greep te krijgen op het werk van Hayek, om vervolgens te stellen dat het met diens reputatie na de *General Theory* (1936) van Keynes is gedaan, terwijl Hayek in 1974 de Nobelprijs krijgt voor Economie, onder meer vanwege zijn baanbrekende analyse van de rol van (onvolledige) informatie in het economisch leven. Hij schrijft over de theorie van Keynes zonder de kern te onderkennen, namelijk het bestaan van evenwicht in een economie op een lager niveau dan volledige werkgelegenheid. Bij Ricardo mist hij het cruciale onderscheid in reproduceerbare en niet-reproduceerbare goederen.

'ZODRA DE ECONOMIE ALS WETENSCHAP TER SPRAKE KOMT, VERTREKT ACHTERHUIS VAN HET VOORoorDEEL DAT DEZE WETENSCHAP EN HAAR BEOEFENAREN EEN VERSCHRAALD MENSBEELD HEBBEN.'

Deze beschamende oogst is niet volledig. Ten onrechte wekt de auteur de indruk originele opmerkingen te maken over de bonuscultuur en de dehumaniserende transacties van managers in het onderwijs, de zorg en bij coöperaties. Anderen hebben hier al veel eerder en diepgaander over geschreven. Ook in dit verband spreekt hij, eerlijkheidshalve, over zijn eigen blindheid. De humanisering van de wereld komt echter niet van geschriften zoals deze, die bol staan van bedenkelijke vooroordelen, analyse en politiek met elkaar verwarren en bovenal getuigen van een volledig gebrek aan kennis van relevante economische inzichten. In 2007 is de Nobelprijs voor Economie toegekend aan drie Amerikanen, Leonid Hurwicz, Robert Myerson en Eric Maskin, voor hun werk op het gebied van mechanism design: fundamentele theorie omtrent alle allocatie buiten de markt om ten behoeve van maatschappelijke doelen, gerelateerd aan de individuele preferenties van in vrijheid kiezende subjecten. Social engineering die de humanisering van de wereld via de exacte wetenschappen dichterbij brengt. Dat is ons wenkend perspectief.

Arnold Heertje is emeritus hoogleraar economie aan de Universiteit van Amsterdam.

4.

De marktsamenleving in ontwikkeling

door Hans Achterhuis

In een grijs verleden schreef ik met *Het rijk van de schaarste* een filosofische studie die zich, net als *De utopie van de vrije markt*, op het grensvlak van de economie bewoog. Uitgangspunt hiervan was een citaat uit Arnold Heertjes leerboek *De kern van de economie*: 'het doel van de economie is het verklaren van verschijnselen vanuit een bepaalde gezichtshoek. Voor de economie is dit uitgangspunt de schaarste.' In mijn studie onderstreepte ik dat filosofen als Hobbes, Locke, Rousseau, Marx en Foucault de opkomst van de economie als wetenschap hadden begeleid door ook intensief na te denken over het fenomeen van de schaarste. Ik gebruikte hun beschouwingen om de economische wetenschap binnen een bredere, historische en maatschappelijke context te situeren.

Het rijk van de schaarste werd indertijd door vakeconomen (onder wie zich, als ik mij niet vergis, ook Heertje bevond) welwillend ontvangen. Binnen een aantal economieopleidingen wordt het boek nog steeds gebruikt. Die welwillendheid zie ik, natuurlijk gepaard aan de nodige kritiek, ook terug in de besprekingen van mijn nieuwste boek door Jan Luiten van Zanden en Arjen van Witteloostuijn. Op hun voornaamste kritiekpunten zal ik in het vervolg ingaan.

'HAAR HARDE, QUASINATUURWETENSCHAPPELIJKE IMAGO IS DE ECONOMIE DEFINITIEF KWIJTGEMAAKT.'

Ik vind het daarentegen uiterst moeilijk om in discussie te gaan met de recensie van Heertje. Ik kan mij niet aan de indruk onttrekken dat hij een heel ander boek heeft gelezen dan ik geschreven heb. Om een voorbeeld te noemen: ongeveer de helft van de personen van wie hij vindt dat ik hun geen recht doe, komt nergens in mijn boek voor. Er lijkt een soort blokkade bij Heertje te bestaan waardoor hij mijn tekst nauwelijks serieus kan lezen.

De eerste duidelijke reden voor deze blokkade is eigenlijk te belachelijk om te bespreken. Ik zou de Joden weer tot zondebok hebben gemaakt voor de huidige crisis. Ik kan daar alleen tegen aanvoeren dat ik niet eens wist, laat staan dat ik het belangrijk zou vinden, dat Greenspan en Friedman Joden zijn. Dat Heertje mijn favoriete filosoof Hannah Arendt als opstapje voor zijn beschuldiging gebruikt, maakt die voor mij des te absurder en pijnlijker.

Een tweede, misschien meer serieus obstakel dat voor Heertje een onbevooroordeelde, wetenschappelijke toegang tot mijn boek lijkt te versperren, ligt misschien in de veranderde wetenschappelijke status van de economie na de kredietcrisis. Sinds 1988, toen *Het rijk van de schaarste* verscheen, zijn er namelijk veel economische vanzelfsprekendheden onder vuur komen te liggen. Haar harde, quasinaatuurwetenschappelijke imago is de economie definitief kwijtgeraakt; de waardevrijheid die ze uitstraalde is volledig verloren gegaan. Of het nu in wetenschappelijke publicaties is of op de opiniepagina's van kranten, economen buitelen over elkaar heen met volstrekt tegengestelde diagnoses van en oplossingen voor de huidige crisis. Wrijf ik onbedoeld extra zout in de wonde, door een historisch en filosofisch overzicht te geven van de vele sociologische en filosofische discussies die de opkomst van de marktsamenleving begeleidden?

Hoe dit ook zijn mag, elke onbevooroordeelde lezer zal onderkennen dat ik de opkomst van de kapitalistische economie over het algemeen positief beoordeel. Mijn boek bevat op verschillende plaatsen een loflied op de markt als een institutie die de emancipatie van het moderne individu mogelijk heeft gemaakt. Dat de totaal vrije markt (en niet de markt, zoals Heertje suggereert) als ideologie en utopie dit moderne individu juist weer bedreigt, vormt een van de hoofdlijnen van mijn betoog.

In de lijn van dit tweede obstakel ligt misschien nog een derde. In Heertjes beschouwing schemert door dat een niet-vakwetenschapper zich niet op het terrein van de economie mag begeven. Omgekeerd lijkt dit echter wel te mogen. Hayek en Friedman hebben een ongekende maatschappelijke invloed gekregen door hun filosofische werk. Daar ga ik dan ook mee in discussie, omdat inderdaad veel van hun zuiver wetenschappelijke publicaties mij te hoog gegrepen zijn. Dat had Heertje best even mogen vermelden, net als het feit dat ik bepaalde denkbeelden van Hayek en Friedman uiterst positief waardeer. Maar misschien is het voor hem al taboe dat ik de maatschappelijke denkbeelden van twee winnaars van de Nobelprijs voor Economie als filosoof bespreek.

'IN DE HISTORISCHE ONTWIKKELING NAAR EEN MARKTSAMENLEVING SPEELT DE TOENAME VAN VERTROUWEN IN GELD EN DE MARKT, MAAR OOK IN DE MEDEMENS, EEN GROTE ROL.'

Van Zanden legt wat mij betreft op een veel genuanceerdere manier de problematiek bloot die massief bij Heertje op de achtergrond een rol lijkt te spelen. Als filosoof besteed ik veel aandacht aan historische ontwikkelingen en achtergronden van de vraagstukken die ik bestudeer. Het werk van Michel Foucault is hierbij een belangrijke inspiratiebron. Daarbij ben ik mij ervan bewust dat veel vakhistorici Foucault verwijten dat hij zijn lezers stilstaande 'toverlantaarnplaatjes' voorschotelt. Inderdaad brengt Foucault zijn beelden niet in historische beweging. Graag vergelijkt hij twee historisch gescheiden regimes - van het straffen, de seksualiteit of de economie - om op deze manier historische breuken en verschillen zichtbaar te maken.

Wanneer Van Zanden mij verwijt dat ik met behulp van denkers als Polanyi en Heilbroner op een soortgelijke wijze de overgang naar de moderne marktsamenleving schets als een radicale breuk met het verleden, erken ik zijn kritiekpunt. Op dit moment verdiep ik mij voor een volgend project intensief in historische studies over de late Middeleeuwen, die mijn te gemakkelijke filosofische schema's uit De utopie van de vrije markt inderdaad overhoop gooien. Om maar één voorbeeld te noemen: Vrouwen en de geboorte van het kapitalisme in West-Europa (2006), van Tine de Moor en Jan Luiten van Zanden zelf, heeft mij ervan overtuigd dat markten, geld en loonarbeid vooral in Noordwest-Europa al vanaf 1200 een belangrijke rol speelden. Dat we, om te begrijpen wat er toen in West-Europa plaats vond, niet zonder de presentatie van vergelijkingen en tegenstellingen kunnen, laten beide auteurs overigens fraai zien door vergelijkingen met China in hun betoog op te nemen. Mijn vergelijkingen hadden hetzelfde doel, maar nogmaals, ik erken dat ik soms ten onrechte concrete historische ontwikkelingen over het hoofd zie door filosofische toverlantaarnplaatjes te presenteren van denkers als niet alleen Polanyi en Heilbroner, maar ook Marx en Durkheim.

In de historische ontwikkeling naar een marktsamenleving speelt inderdaad de toename van vertrouwen in geld en de markt, maar dus ook in de medemens, een grote rol. Juist dit vertrouwen, zo geef ik graag toe, heb ik te weinig benadrukt, waardoor ik weer te gemakkelijk de tegenstelling tussen de gift en de markt kon construeren. Wat ik onvoldoende onderkende, is dat markten een aantal kenmerken van de gift in zich kunnen opnemen. Hier dient zich in discussie met de oorspronkelijke theses van Mauss over de gift, inderdaad een spannend nieuw onderzoeksterrein aan, waarbinnen het werk van Bowles en Gintis, dat ik niet ken, tot verrassende conclusies kan leiden.

De vragen waar Van Witteloostuijn mee eindigt, hebben hier ook alles mee te maken. Binnen welk sociaal-politiek kader kunnen markten het beste worden ingebed? En op welke maatschappelijke terreinen werkt de markt goed of slecht? Deze vragen houden impliciet in dat er toch zoiets bestaat als een primaat van de politiek.

Zonder dat ik pretendeer deze vragen in detail te kunnen beantwoorden, wil ik hier herhalen dat het politieke geloof à la Ayn Rand mijns inziens een gevaarlijk antwoord is op de genoemde vragen. In een recente studie over de invloed van de Tea Party en de objectivistische aanhangers van Rand in de Amerikaanse politiek, stelt Gary Weiss dat we de komende decennia in de Verenigde Staten te maken zullen krijgen met een politieke strijd om de ziel van Amerika. Dat dit met de kandidatuur voor het vicepresidentschap van Randaanhanger Paul Ryan, die in Weiss' boek een belangrijke rol speelt, zo snel beslag zou krijgen, had deze niet voorzien.

Ook wij onderkennen in Nederland nauwelijks het belang van deze politiek-ideologische strijd. Om toch maar met Heertje te eindigen: ik geloof er niets van dat Ayn Rand, zoals hij stelt, 'in Nederland grote bekendheid geniet'. Juist omdat haar ideeën hier nog vrij onbekend zijn, hebben wij weinig oog voor de belangrijke politieke strijd die zich in de Verenigde Staten afspeelt en die ons ook aangaat. In De utopie van de vrije markt heb ik een eerste poging gewaagd om ons de ogen te openen.

Hans Achterhuis is emeritus hoogleraar wijsbegeerte aan de Universiteit Twente.

Besproken boeken:

De utopie van de vrije markt
door **Hans Achterhuis**
Lemniscaat, Rotterdam 2010.
319 pag., € 19,95

Literatuur:

- Samuel Bowles en Herbert Gintis. A Cooperative Species. Human Reciprocity and Its Evolution. Princeton University Press. Princeton, NJ 2011.
- Joseph Henrich, Robert Boyd, Samuel Bowles, Colin Camerer, Ernst Fehr, Herbert Gintis en Richard McElreath. 'In Search of Homo Economicus. Behavioral Experiments in 15 Small-Scale Societies', American Economic Review, May 2001, 73-78.
- Deirdre McCloskey. Bourgeois Dignity. Why Economics Can't Explain the Modern World. University of Chicago Press. Chicago 2010.
- Douglass C. North. Institutions, Institutional Change and Economic Performance. Cambridge University Press. Cambridge 1990.

- Tine de Moor en Jan Luiten van Zanden. Vrouwen en de geboorte van het kapitalisme in West-Europa. Boom. Amsterdam 2006.
- Gary Weiss. Ayn Rand Nation. The Hidden Struggle for America's Soul. St. Martin's Press. New York 2012.

Externe links

Externe links

Voor de liefhebber: de site van het Ayn Rand Institute, 'Center for the Advancement of Objectivism': www.aynrand.org/site/PageServer?pagename=index

Deirdre McCloskey werd begin 2012 door Raoul Heertje geïnterviewd voor het vpro-programma Wintergasten. Dat interview is helaas niet terug te zien, wel de fragmenten die McCloskey uitkoos: <http://programma.vpro.nl/wintergasten/fragmenten/girl-with-a-pearl-earring.html>

Samuel Bowles en Herbert Gintis schreven eind jaren negentig een stuk voor de Boston Review over de homo reciprocans: <http://bostonreview.net/BR23.6/bowles.html>

Meer uitleg over het 'wenkend perspectief' van mechanism design: www.voxeu.org/article/nobel-prize-what-mechanism-design-and-why-does-it-matter

Hans Achterhuis werd in 2011 over De utopie van de vrije markt geïnterviewd door Wim Brands voor het vpro-programma Boeken: www.youtube.com/watch?v=JQTmHAiF9rI